

С. І. Круц[†], Т. О. Рудич

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ, ПОХОВАНОГО НА МОГИЛЬНИКУ СКІФСЬКОЇ ДОБИ БІЛЯ м. СВІТЛОВДСЬК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРАНІОЛОГІЇ)

У статті подається попередня інформація стосовно краніологічного матеріалу з розкопок скіфського могильника біля м. Світловодськ та аналізується склад його населення в колі скіфських груп з території України.

Ключові слова: скіфська доба, лісостеп, ґрунтовий могильник, антропологія, краніологія.

Археологічні дослідження пам'яток скіфської доби на землях України тривають вже багато десятиліть. Вони дали значний за кількістю та різноманітний археологічний матеріал, що став джерелом для низки цікавих наукових розробок. Антропологічний матеріал, який репрезентує населення скіфського часу як степової, так і лісостепової зони, вивчався значно менше, а тому поява кожної нової колекції та її публікація викликає значний інтерес, бо несе інформацію, якої дуже не вистачає.

Дана робота покликана розширити базу даних по антропології скіфів, вона піднімає тему антропологічного складу населення, яке було поховане на могильнику скіфської доби біля м. Світловодськ, за даними краніології.

Могильник біля м. Світловодськ, що у Кіровоградській області, заходиться на кордоні лісостепової та степової зони Дніпровського Правобережжя. Він розташований на західних околицях Світловодська, на правому березі р. Цибульник. Розкопки могильника проводилися силами Кіровоградського музею та Кіровоградського педагогічного інституту під керівництвом Н. М. Бокій, а надалі І. А. Козир. Вони тривали з перервами з 1975 до 1990 р. (Бокій 1980; Бокій, Могилов, Панченко 2013; Бокій, Могилов 2014; Козир 2014; Могилов 2018).

За п'ятнадцять років археологами було досліджено близько 160 поховань. На могильнику фіксуються як ґрунтові поховання, так і кургани. Але кількість курганів не є значною, вона становить усього 5 одиниць, а домінують саме ґрунтові поховання. На могильнику біля м. Світловодськ переважає широтна орієнтація померлих, переважно кістяки орієнтовані головою на захід 46,5 %, а 16—17 % поховань зорієнтовані головою на північний захід, південний захід, що, як правило розглядається як сезонні відхилення. Переважають одиночні поховання, але є також і такі, що містять кістяки двох, або більшої кількості осіб. Фіксуються як прості ґрунтові ями, так і катакомби. Археологи-дослідники наголошують на близькості поховального обряду на цьому могильнику з степовими скіфами, хоча і фіксуються окремі паралелі і з традиціями лісостепових груп. Найбільш рані поховання датують другою половиною VI — першою чвертю V ст. до н. е., але більшість їх відносять до IV ст. до н. е. (Могилов 2018).

Треба віддати належне авторам розкопок, які розуміючи необхідність комплексного дослідження могильника, з увагою підійшли до збору антропологічного матеріалу. На сьогодні світловодська колекція саме антропологічного матеріалу скіфського часу є однією з найбільших в Україні.

Для антропологів, які працюють за різними програмами, матеріали Світловодського могильника представляють значний науковий інтерес.

По-перше, могильник є таким, що дав велику вибірку кісткового матеріалу, найбільшу на Правобережжі Дніпра.

По-друге, важливим є також те, що могильник біля м. Світловодськ дав найрепрезента-

бельнішу на сьогодні вибірку саме жіночих черепів з скіфських пам'яток території України. На превеликий жаль, тривалий час при роботі з скіфським матеріалом головний акцент робився на дослідженні чоловічих кістяків. Саме вони залучалися для міжгрупового порівняльного аналізу та були основою для етнокультурних побудов. З одного боку це можна зрозуміти, бо кількість жіночих кістяків в колекціях є меншою, а стан їх збереженості значно гіршим, тобто виникають проблеми з формуванням серій. Населення скіфської доби не є однорідним, тому у тих випадках, коли серія складається з 3—5 черепів завжди треба враховувати можливість випадковості вибірки. Але, з огляду на те, що в низці культур доби заліза фіксуються значні відмінності в антропологічному складі чоловічої та жіночої частини населення, інформація стосовно жіночої частини популяції, їх можливі морфологічні та генетичні зв'язки необхідно обов'язково враховувати. Ігнорування цього може призвести до істотного викривлення загальної краніологічної картини.

По-третє, могильник репрезентує населення, яке мешкало на кордоні степової та лісостепової зони території України. Він дає новий матеріал для з'ясування антропологічної ситуації в цій зоні.

По-четверте, могильник представляє, головним чином, рядове населення скіфської доби. Зрозуміло, що матеріали з поховань скіфської знаті завжди викликають більш жвавий інтерес як серед науковців, так і в широкого загалу, але справжнім обличчям практично кожної культури служать рядові її представники.

По-п'яте, скоріше за все населення, що створило могильник, вело напівосілий спосіб життя або переходило до нього, принаймні воно було прив'язане до певної території, що дозволило створити великий стаціонарний могильник. Він функціонував тривалий час, який охоплював період життя кількох поколінь. В окремих випадках, з великою долею вірогідності, можна стверджувати, що колективні поховання у катакомбах містять кістяки людей, які померли та були поховані у різний час (Бокій, Могилов, Панченко 2013). Цікавим та перспективним може виявитися порівняння кісткових матеріалів з поховань з більш вузько датованими комплексами речей.

По-шосте, наголошуємо, що з огляду на те, що на могильнику домінують ґрунтові могили, саме черепи з них визначають середні характеристики серії. На сьогодні більшість скіфських колекцій походить з курганних груп або окремих курганів, а ґрунтові могильники з території України та Молдови представлені лише чотирма вибірками кістяків. Тому, порівняння населення, яке було поховане на ґрунтовому могильнику, з людьми з курганних поховань, становить значний інтерес при дослідженні за різними антропологічними програмами.

Антропологічний матеріал з розкопок світловодського могильника досліджувався в палеоантропологічній лабораторії ІА НАН України. Опис, виміри матеріалів проводилися за методами прийнятими вітчизняною антропологічною школою (Martin, Saller 1957; Алексеев, Дебец 1964; Алексеев 1972). С. І. Круц було здійснено первинний опис, визначення статі і віку померлих, краніологічні виміри та були зафіксовані окремі патології. Реставрація кісткових матеріалів проводилася Т. О. Рудич. Їй також належить статистична обробка матеріалу.

Первина інформація, що стосувалася краніологічного матеріалу з цього могильника була подана С. І. Круц (1997), але до публікації увійшла характеристика середніх даних лише чоловічої вибірки за короткою краніологічною програмою. Це давало певні уявлення стосовно антропологічного складу населення, але не давало можливості використовувати середні характеристики серії могильника при порівняльному міжгруповому статистичному аналізі.

Дослідження матеріалів могильника починали проводитися і за іншими антропологічними програмами. Так первинні результати одонтологічного аналізу частини матеріалу опублікував С. П. Сегада (2001).

Статеві-вікові визначення з 90 поховань Світловодського могильника були використані для розрахунків таблиць смертності та залучені до порівняльного аналізу скіфів (Потехина, Кислий 1994).

Запропонована стаття базується виключно на краніологічних дослідженнях матеріалів могильника. Публікація даної роботи ставить на меті, в першу чергу, ввести до наукового обігу сумарні характеристики чоловічої та жіночої серій черепів, а також розглянути їхні середні характеристики в колі могильників степової та лісостепової Скіфії. Надалі планується публікація індивідуальних даних по усім кістякам, але це вимагає значного друкованого обсягу, в перспективі також проведення внутрішньогрупового кореляційного аналізу з урахуванням типів поховальних споруд та орієнтації померлих.

В тому, що саме ця стаття відкриває серію робіт присвячених антропологічному складу населення, яке було поховане на світловодському могильнику, є певна логіка. Класична краніологія досить часто відіграє роль ключа або підказки для вирішення багатьох питань, які постають при роботі з матеріалом за іншими антропологічними програмами, а також при створенні етно-культурних побудов.

Середня характеристика та внутрішньогруповий аналіз краніологічного матеріалу з могильника. Краніологічний матеріал, що походить з могильника біля м. Світловодськ, як ми вже говорили, був різного рівня збереженості та вимагав серйозної реставрації. Після реставраційних робіт нам вда-

лося сформувати чоловічу та жіночу серії черепів, придатних для краніометричних вимірів.

Чоловіки. Чоловіча серія складається з 23 черепів. У середньому вияві чоловіча група характеризується довгою, середньоширокою та високою черешною коробкою. За формою черепа серія в середньому вияві доліхокранна, хоча спостерігається істотний розмах внутрішньогрупової варіації черепного показника — від різкодоліхокранних до суббрахікранних форм.

Найменша ширина лоба знаходиться на межі середніх та великих розмірів, кут нахилу лобної кістки виявився середнім. Ширина потилиці також належить до категорії середніх розмірів.

Обличчя є середньовисоким та має середню ширину діаметру вилиць. Обличчя середньошироке на всіх рівнях, хоча на зигомаксиллярному рівні воно тяжіє до вузького. За верхньолицевим показником — мезен.

Горизонтальне профілювання обличчя на назомаллярному рівні знаходиться на межі різкого та середнього, а на зигомаксиллярному — різке. Обличчя за загальним кутом обличчя мезогнатне.

Орбіти середньоширокі, низькі за абсолютними розмірами, мезоконхні за орбітним показником. Ніс низький, вузький, за показником — середньоширокий. Кістки носа виступають помірно. Інформація про розмах варіацій та середні характеристики ознак подані в табл. 1.

Для оцінки внутрішньогрупової варіації ознак в серії були розраховані середньоквадратичні ухили та коефіцієнти варіації (табл. 1). Їх співставлено зі стандартними значеннями, що були розраховані на матеріалах однорідних серій. Завищенні, у порівнянні зі стандартними, значення в нашій групі варто відзначити передусім для низки таксономічно важливих ознак: ширини черепа, висоти черепної коробки, ширини лоба, ширини обличчя, назомаллярного кута, черепного, верхньолицьового, орбітного, носового та симотичного показників.

Оцінка варіацій ознак серії свідчить на користь антропологічної неоднорідності чоловічої частини популяції. На жаль, обсяг вибірки черепів, а головне її збереженість не дозволяють вдатися до виділення морфологічних компонентів у складі чоловічої частини популяції з використанням методів багатовимірної статистики.

Жінки. Жіночу серію склали 24 череп різної збереженості. У середньому вияві жіноча група характеризується довгою, вузькою, середньовисокою черешною коробкою. За черепним показником серія мезокранні на межі з доліхокраєю, серед черепів присутні форми від різкодоліхокранних до брахікранних.

Найменша ширина лоба відноситься до категорії середніх, кут нахилу лобної кістки зна-

ходиться на межі середніх та великих значень та наближається до прямого кута.

Обличчя малий, воно помірношироке на назомаллярному рівні та вузьке на межі з середньошироким на зигомаксиллярному рівні. За верхньолицьовим показником обличчя — мезен, за загальним кутом воно мезогнатне. Горизонтальне профілювання обличчя на верхньому рівні відноситься до середніх значень, а на зигомаксиллярному рівні воно різке.

Орбіти середньоширокі, висота їх мала, за орбітним показником вони мезоконхні.

Ніс низький, вузький за абсолютними розмірами, за носовим показником — широкий. Кістки носа виступають середнє, надперенісся високе.

Інформація про розмах варіацій та середні характеристики ознак подані в табл. 2.

Для оцінки внутрішньогрупової варіації ознак в жіночій серії також були розраховані середньоквадратичні ухили, коефіцієнти варіацій та порівняні зі стандартними значеннями для однорідних серій (табл. 2). Завищенні, у порівнянні зі стандартними, коефіцієнти в нашій вибірці варто відзначити передусім для низки таксономічно важливих ознак: ширини черепа, висоти черепа, висоти та ширини обличчя, ширини носа, ширини та висоти орбіт, загального кута обличчя, назомаллярного кута, черепного, верхньолицьового, орбітного, носового та симотичного показників.

Оцінка внутрішньогрупових варіацій може свідчити на користь антропологічної неоднорідності жіночої частини популяції, причому більш яскраво вираженою.

У рамках внутрішньогрупового аналізу для нашої серії були також розраховані коефіцієнти статевого диморфізму, а їх значення порівняні з даними, що були розраховані для однорідних груп. Коефіцієнти статевого диморфізму переважають стандартні для однорідних груп за цілою низкою таксономічно важливих ознак: довжина, ширина, висота черепної коробки, найменша ширина лоба, ширина потилиці, висота та ширина обличчя, висота та ширина орбіт, висота та ширина носа. Чоловіча частина світловодської популяції, з урахуванням статевого диморфізму, виявилася більш масивною, а ніж жіноча. До того ж варто відзначити, що жіноча серія має за показниками більш широкі носи та нижчі орбіти, а в однорідних групах висота орбіт за показником у жінок зазвичай буває більшою. Все це може свідчити на користь того, що чоловіча та жіноча частини популяції могли мати різні генетичні складові, або пропорції цих складових відрізнялися. Ці попередні результати внутрішньогрупового аналізу досить добре підтверджує порівняння результатів міжгрупового аналізу чоловічої та жіночої частини популяції.

Міжгруповий аналіз чоловічих серій. Середні характеристики чоловічої серії з світ-

Таблиця 1. Середні характеристики чоловічих черепів з могильника скіфського часу біля м. Світловодськ

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	σ
1. Поздовжній діаметр	23	175	206	189,217	6,48
8. Поперечний діаметр	23	130	153	141,52	6,755
17. Висотний діаметр b—br	13	127	146	137,38	6,318
20. Вушна висота p—br	18	109	124	115,333	4,187
5. Довжина основи черепа	14	98	112	103,78	4,209
9. Найменша ширина лоба	23	88	108	98,391	5,168
10. Найбільша ширина лоба	23	110	132	120	5,453
11. Вушна ширина	19	114	132	122,78	5,453
12. Ширина потилиці	17	101	123	110,529	5,970
29. Лобна хорда	23	104	119	111,543	3,732
30. Тім'яна хорда	22	105	125	115,545	5,431
31. Потилічна хорда	19	87	108	96,658	6,405
Висота вигину лоба	22	21,5	30,5	25,38	2,118
Висота вигину потилиці	19	20	26,5	27,132	4,465
40. Довжина основи обличчя	12	94	106	99,750	4,159
43. Верхня ширина обличчя	19	96	110	104,52	4,155
45. Діаметр вилиць	14	125	150	132,571	7,024
46. Середня ширина обличчя	16	88	109	95,250	5,373
48. Верхня висота обличчя	19	64	75	70,158	3,219
60. Довжина альвеолярної дуги	12	50	58	54,667	2,270
61. Ширина альвеолярної дуги	13	56	66	62,154	3,078
55. Висота носа	18	45	53	49,6	2,090
54. Ширина носа	18	21,5	27	24,389	1,762
51. Ширина орбіти	17	39	45	41,5	1,531
51а. Ширина орбіти	7	32	43	39	3,488
52. Висота орбіти	19	29	35	32,105	1,515
MS. Максифронтальна ширина	11	14,5	23	19,436	2,841
MS. Максифронтальна висота	11	6	10,5	8,336	1,376
SC. Симотична ширина	13	5	10,9	8,438	1,485
SS. Симотична висота	13	1,5	8,5	4,731	1,589
DC. Дакріальна ширина	3	19	24	20,833	2,754
DS. Дакріальна висота	3	8,7	12	10,733	1,779
32. Кут профілю лоба (nasion)	12	76	86	82,333	3,143
77. Назомалярний кут	21	133	151	140,7	5,517
Zm. Зигмаксиллярний кут	15	118	137	127,167	4,988
72. Загальний кут обличчя	12	78	90	83,083	3,655
73. Кут середньої частини обличчя	12	82	95	88,333	4,185
75.1. Кут носа	6	22	31	27,167	4,262
Fc. Глибина іклової ямки	19	2,5	9	5,526	1,837
65. Виросткова ширина щелепи	17	99	135	120,059	8,288
66. Кутова ширина нижньої щелепи	17	94	117	103,765	6,842
71а. Найменша ширина гілки щелепи	21	28	36	32,048	2,479
67. Передня ширина щелепи	21	41	51	46,048	2,355
69. Висота симфізу нижньої щелепи	18	29	43	35,333	3,726
69 (1). Висота тіла нижньої щелепи	20	29	38	32,8	2,608
69 (3). Товщина тіла нижньої щелепи	20	10	15	12,250	1,482
Надперенісся (1—6)	23	2	5	3,522	0,994
Зовнішній потиличний виступ (0—5)	22	1	4	2	0,976
Соскоподібні виростки (1—3)	24	1	3	2,417	0,717
Показчик					
Черепний	23	68,6	84,57	74,514	3,956
Верхньолицьовий	14	47,88	60,320	53,720	3,428
Орбітний	17	69	88,6	77,546	5,834
Носовий	17	42,1	54,2	49,09	3,687
Симотичний	13	26,310	72,500	50,710	13,469
Дакріальний	2	44	63,150	53,57	13,54

Таблиця 2. Середні характеристики жіночих черепів з могильника скіфської доби біля м. Світловодськ

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	σ
1. Поздовжній діаметр	25	161	193	176,48	6,368
8. Поперечний діаметр	24	121	153	132,750	7,140
17. Висотний діаметр b—br	13	122	142	128,154	5,367
20. Вушна висота p—br	21	91	115	107,095	5,039
5. Довжина основи черепа	13	81	110	93,07	7,794
9. Найменша ширина лоба	26	86	104	92,651	4,418
10. Найбільша ширина лоба	25	100	126	113,760	5,476
11. Вушна ширина	23	98	125	112,682	7,266
12. Ширина потилиці	19	92	120	105,789	7,323
29. Лобна хорда	24	96	116	103,333	4,750
30. Тім'яна хорда	22	102	120	110,0.4	5,744
31. Потилічна хорда	19	83	103	92,605	5,847
Висота вигину лоба	24	20	30.5	24,875	2,818
Висота вигину потилиці	19	21	32	26,342	22,789
40. Довжина основи обличчя	11	85	106	95	5,779
43. Верхня ширина обличчя	14	92	116	101,643	6,160
45. Діаметр вилиць	16	107	128	118,938	6,298
46. Середня ширина обличчя	13	83	98	89,154	3,870
48. Верхня висота обличчя	16	56	71	63,500	4,590
60. Довжина альвеолярної дуги	12	45	56	51,417	3,315
61. Ширина альвеолярної дуги	13	51	60	57,769	2,386
55. Висота носа	16	41	52	46	3,266
54. Ширина носа	13	18,5	26,5	23,154	2,202
51. Ширина орбіти	13	36,5	42	39,462	1,808
51a. Ширина орбіти	9	34,5	40	37,056	2,056
52. Висота орбіти	14	27	34,5	30,607	2,068
MC. Максифронтальна ширина	8	17,5	23,5	19,437	1,815
MS. Максифронтальна висота	8	5	7,5	6,462	0,868
SC. Симотична ширина	11	7,4	12	9,155	1,616
SS. Симотична висота	11	2	5	3,564	1,028
DC. Дакріальна ширина	3	18,5	24,5	21,000	3,122
DS. Дакріальна висота	3	10	10,5	10,333	0,289
32. Кут профілю лоба (nasion)	12	80	91	86,750	4,288
77. Назомаллярний кут	18	131.5	153	142,639	6,845
Zm. Зигмаксиллярний кут	11	121	138	129,521	5,444
72. Загальний кут обличчя	11	75	95	82,091	5,049
73. Кут середньої частини обличчя	9	83	92	87,111	3,060
75.1. Кут носа	6	16	29	22,23	5,477
Fc. Глибина іклової ямки	14	3	8.5	5,071	1,807
65. Виросткова ширина щелепи	13	101	127	110,154	7,437
66. Кутова ширина нижньої щелепи	16	80	101	91	5,279
71a. Найменша ширина гілки щелепи	17	26	35	29,9	2,585
67. Передня ширина нижньої щелепи	20	38	47	42,8	2,353
69. Висота симфізу нижньої щелепи	18	24	34	28,722	2,803
69 (1). Висота тіла нижньої щелепи	18	22	33	27,889	2,494
69 (3). Товщина тіла нижньої щелепи	19	8	13	10	1,336
Надперенісся (1—6)	24	1	3	1,292	0,690
Зовнішній потиличний виступ (0—5)	13	1	3	1,154	0,555
Соскоподібні виростки (1—3)	26	1	3	1,115	0,588
Показчик					
Черепний	24	67,370	86,90	75,185	4,299
Верхньолицьовий	15	45,9	59,250	52,733	4,181
Орбітний	13	72,6	86,3	77,467	4,533
Носовий	12	42,3	60,970	51,51	5,039
Симотичний	11	21,8	64,1	40,252	14,848
Дакріальний	2	52.5	56,750	54,625	3,005

ловодського могильника добре вкладаються в розмах варіацій скіфських серій України. Поєднання доліхокранії та середньоширокого обличчя фіксується для низки скіфських груп.

Щоб об'єктивніше визначити місце серії чоловічих черепів, ми проаналізували її в колі груп скіфської доби лісостепової та степової зони України за допомогою методів багатовимірної статистики. Серії порівнювалися за допомогою кількох статистичних методів, за різним набором ознак. Результати аналізу з застосуванням різних методів дали досить близькі результати.

Для ілюстрації пропонується один з варіантів статистичного аналізу з використанням факторного методу, методу головних компонент (МГК). При роботі використовувався пакет програм Systat.

У даному варіанті аналізу групи чоловічих черепів порівнювалися за 15 таксономічно важливими ознаками: довжина, ширина, висота черепа, ширина та висота обличчя, ширина лоба, ширина та висота орбіт, ширина та висота носа, кут лоба, загальний кут обличчя, назомаллярний та зигомаксиллярний кути обличчя, кут кісток носа.

Для порівняння з світловодською групою (кордон степу та лісостепу) були залучені матеріали скіфського часу лісостепової зони України: медвинської, трипільської, ворсклинської, посульської, сейминської, бориспільської, бузько-дністровської груп (Дебец 1948; Кондукторова 1972; Круц 1997; Ефимова 2000). Скіфське населення степу було представлене групами Правобережжя Дніпра: групою з Михайлівки (Ефимова 2000), Олександрополя (Лугової могили) (Кондукторова 1972; Ефимова 2000), групою Кут (Кондукторова 1972; Ефимова 2000; Круц 2017), серією з Вищитарасівки (Тарасівки), Інгулецькою групою (Круц 2017), серією Нікополя (Дебец 1948; Зиневич 1967; Кондукторова 1972) та групою Миколаївського могильника на Дністрі (Великанова 1975). Скіфські матеріали з лівого берега Дніпра репрезентовані групами черепів Гайманового поля, Широкого, Кам'янки-Дніпровської, Златополя, Каховки, Носаків, Привільного, Присивашшя (Круц 2017) та серією з Мамай-гори (Литвинова 1999; 2002). До аналізу були залучені також три скіфські серії з Криму: збірна група Керчинського півострова, серія з ґрунтового могильника Фронтове 1 (Круц 2017) та вибірка з могильника Акташ (Покас, Назарова, Дяченко 1988).

Після факторизації кореляційної матриці виділилися два головні

фактори, у яких власна вага більше одиниці. В оберненому вигляді вони трактуються як головні компоненти.

За першим фактором найбільш диференціювали залучені до аналізу серії такі ознаки: ширина обличчя, висота обличчя, ширина орбіт, висота носа (додатні навантаження), ширина носа та кут лоба (від'ємні навантаження). Вони розділяють 27,024 % сукупності.

За другим фактором найбільш навантажені несуть: ширина черепної коробки, висота орбіт, загальний кут обличчя, назомаллярний та зигомаксиллярні кути, кут носа (додатні навантаження), довжина та висота черепа (від'ємні навантаження). Вони розділяють 17,5 % сукупності.

За факторними навантаженнями на окремі краніологічні групи, чоловічі серії було вписано у простір 2 факторів поліморфізму (рис. 1).

Результати аналізу добре демонструють, що серії скіфської доби як степової, так лісостепової зон України не були однорідними на міжгруповому рівні. Тим не менш, викристалізовуються два окремі антропологічні масиви — лісостеповий та степовий, які не перетинаються. Вони чітко розмежовуються за низкою ознак, що мають навантаження як за першим, так і за другим фактором. Основний масив лісостепових груп скіфської доби локалізується в тій частині факторного поля, де групуються серії з більш довгою, вужчою, вищою черепною коробкою, меншими розмірами обличчя, різкішим горизонтальним профілюванням обличчя. Тоб-

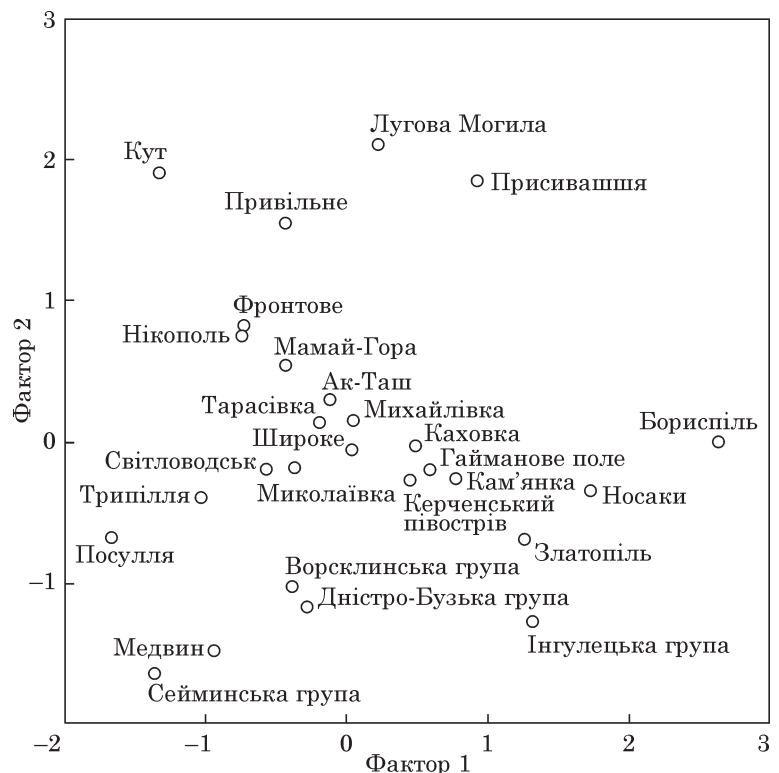

Рис. 1. Результати факторного аналізу чоловічих серій скіфського часу

то, добре видно що населення лісостепової та степової зони скіфського часу мало різну антропологічну основу. Особливо переконливо це читається, коли населення степової та лісостепової зони України розглядається в колі хронологічно близьких серій Європи (Рудич 2020).

За результатами даного аналізу чоловіча група з могильника біля м. Світловодськ впевнено входить до загалу степових скіфських серій, хоча знаходиться у тій частині масиву степових груп, який від лісостепового населення відстоїть не настільки різко, а ніж низка інших серій степовиків.

З лісостепових популяцій до світловодської групи певною мірою тяжіє, хіба що, чоловіча серія черепів скіфського часу з району Трипілля.

Для Степу важко відзначити чітку концентрацію регіональних морфологічних особливостей степових серій. Можна говорити лише про більші розміри обличчя, ширші орбіти та вищі, але вужчі носи частини чоловіків лівобережних груп. Але ці відмінності фіксуються лише на рівні тенденцій, вони не носять тотального характеру. Дніпро не був кордоном між лівобережною та правобережною частиною Степової Скіфії в антропологічному сенсі. Це дуже добре ілюструють результати нашого міжгрупового аналізу чоловічих серій скіфського часу.

Логічно було б очікувати найбільшу подібність чоловічої вибірки зі Світловодського могильника до територіально близьких груп правобережних груп. Але реальна картина виглядає більш строкато. Дійсно, статистично близькими чоловічій серії з могильника біля м. Світловодськ виявляються: правобережна група черепів з курганів біля с. Вищетарасівка, серія з правобережного ґрунтового могильника Михайлівка, але особливу близькими до світловодців демонструє група з територіально досить далекого могильника Миколаївка на Дністрі, а також лівобережна курганна серія Широке—Шевченко, яка також знаходиться на досить значній відстані від даного могильника.

Цікавим є те, що чоловіків з могильників біля м. Світловодськ, Миколаївка на Дністрі та Михайлівка об'єднує не лише статистична подібність, але й те, що населення, яке створювало ці могильники, надавало перевагу саме ґрунтовим похованням. Скоріше за все, усі вони належали до груп, які вели напівосіле життя, та серед похованих на них домінувало рядове населення Скіфії. Статистична близькість груп не завжди, але як правило, може свідчити і про їх морфологічну подібність.

Міжгруповий аналіз жіночих серій. Середні характеристики світловодської жіночої серії дещо виходять за окремими ознаками за розмах міжгрупових варіацій скіфських серій України. Поеднання мезокранії (з тенденцією до доліхокранії) та вузького обличчя не було

характерне для жодної з введених на сьогодні в науковий обіг жіночих груп Скіфії. Для об'єктивізації результатів жіноча серія з могильника біля м. Світловодська була розглянута в колі скіфських серій України та Молдови за допомогою методів багатовимірної статистики.

У цьому випадку також паралельно використовувалися декілька статистичних методів, які дали доволі близькі результати. Для ілюстрації ми пропонуємо результати факторного аналізу (МГК).

Жіночі серії у цьому варіанті аналізу порівнювалися за 13 таксономічно важливими ознаками: довжиною, шириною, висотою черепа, найменшою шириною лоба, висотою та шириною обличчя, шириною та висотою носа, шириною та висотою орбіт, назомалярним та зигмаксиллярним кутами, кутом кісток носа.

Нажаль, кількість жіночих груп, які можна залучити до порівняльного аналізу є значно меншою, ніж чоловічих. Як вже відзначалося вище, жіночі кістяки є більш грацильними, вони гірше зберігаються, тому окремі курганні групи представлені виключно чоловічими вибірками. В тих випадках, коли жіночі серії все ж сформовані, кількість включених до них черепів є невеликою. Оскільки скіфське населення території України є антропологічно неоднорідними, то у тих випадках, коли з курганної групи представлено 2—4 черепи, ми цілком можемо мати справу з випадковістю вибірки. При залученні до аналізу маленьких за кількістю груп, збільшується можливість викривлення реальної антропологічної картини, а результати такого аналізу носять орієнтовний характер. Але у будь якому разі, мінімальна інформація може бути знята.

Жіноча серія з могильника біля м. Світловодськ була проаналізована разом з 15 скіфськими серіями. На превеликий жаль, жінки лісостепової зони представлені лише окремими черепами погані збереженості з різних могильників, сформувати серії з них на сьогодні не є можливим. Тож залучені до аналізу групи представляють скіфів степового Правобережжя та Лівобережжя Дніпра, Криму та Молдови. За таких умов відразу можна прогнозувати певну відмінність між картиною розташування на факторних полях чоловічих (серед яких є групи з лісостепової зони) та жіночих серій скіфської доби.

Скіфське жіноче населення степової зони були представлені серіями Правобережжя Дніпра: світловодською (кордон степу та лісостепу), групою Кут (Кондукторова 1972; Ефимова 2000; Круц 2017), серією з Вищетарасівки (Тарасівки), Інгулецькою групою (Круц 2017), серією Нікополя (Дебец 1948; Зиневич 1967; Кондукторова 1972) та групою Миколаївського могильника на Дністрі (Великанова 1975). Скіфські матеріали з Лівобережжя Дніпра

репрезентовані групами Гайманового поля, Широкого, Кам'янки-Дніпровської, Каховки, Носаків, Привільного (Круц 2017) та серією Мамай-гори (Литвинова 1999; 2002). З території Криму були залучені матеріали: збірної групи черепів Керчинського півострова, серія з могильника Фронтве 1 (Круц 2017) та група з могильника Акташ (Покас, Назарова, Дяченко 1988).

Після факторизації кореляційної матриці виділилися два головні фактори, у яких власна вага більша за 1. Найбільші після варимаксної ротації додатні навантаження мають за 1 фактором: ширина черепа, найменша ширина лоба, висота черепа, ширина обличчя, ширина носа, кут кісток носа. Вони розділяють 29,9 % сукупності. За 2 фактором найбільші додатні навантаження мають довжина черепної коробки, висота обличчя, ширина орбіт, висота орбіт, висота носа, а найбільші від'ємні — назомальярний та зигомасиллярний кути.

За результатами аналізу уся сукупність жіночих серій була розподілена за навантаженнями двох факторів. Групи було вписано у простір двох факторів полімофізму за факторними вагами (рис. 2).

Серед жіночих серій скіфського часу степової зони теж не спостерігається чіткої концентрації ознак за територіальним принципом. Але варто відзначити, що більші широтні розміри черепа, лоба, обличчя, носа мають лівобережні жінки. Це має характер тенденції, але вона проявляється дещо сильніше, ніж у чоловіків.

Серія з могильника біля м. Світловодськ локалізується в тій частині поля, де групуються серії з найменшими розмірами черепної коробки, обличчя, його деталей у поєднанні з слабшим горизонтальним профілюванням обличчя та менш виступаючим носом. Світловодська жіноча серія є досить віддаленою від інших жіночих груп скіфського масиву. Особливо цікаво, що спостерігається значна відстань між нею та серіями з Миколаївки на Дністрі, Вищетарасівки (Тарасівки), Широкого, тобто груп, до яких статистично близькі чоловіки з світловодського могильника. Найближчою до світловодської жіночої групи виявляється серія жіночих черепів з курганів біля Нікополя, але відстань між цими двома групами за другим фактором все ж є досить істотною. Тобто, від головного скіфського масиву світловодська група є взагалі істотно віддалена. Але світловодська жіноча група є серед них найбільш репрезентативною, тобто говорити в цьому випадку про можливу випадковість саме цієї вибірки не варто.

Світловодська жіноча серія на сьогодні є найбільш грацильною з усього скіфського масиву території України. Це може мати декілька причин: морфологічна специфіка домінуючої складової цієї серії, пришвидшеніша грацилізація населення, яке переходить до напівосілого способу життя. При переході кочових груп до

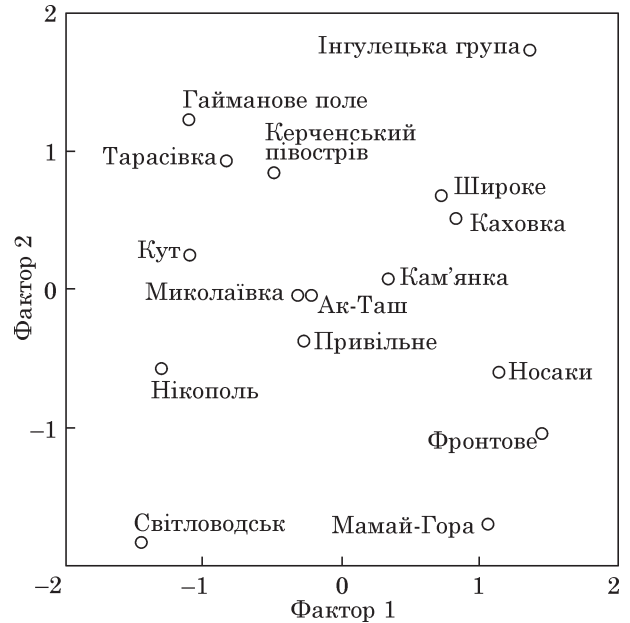

Рис. 2. Результати факторного аналізу жіночих серій скіфського часу

осілого життя можуть мати місце різні прояви адаптивних процесів, які дійсно можуть більшою мірою відбиваються саме на жіночій частині популяції. Хоча, наприклад, серед жінок, які поховані на ґрунтовому могильнику Миколаївка на Дністрі та ґрунтовому могильнику Фронтве 1, тенденція до істотної грацилізації саме жіночої частини популяції не фіксується. Дійсно, при переході до осілого або напівосілого способу життя жіноча група може ставати менш мобільною, ніж чоловіча, більш прив'язаною до певної території з її екологічною ситуацією. Теоретично, у випадку зі Світловодським могильником на екологію в регіоні могли впливати великі поклади урану на цій території, які могли позначитись на якості як водних, так і біологічних ресурсів. Але перевірка цієї гіпотези потребує роботи по іншим програмам та залучення спеціалістів фізиків. На користь того, що світловодська популяція існувала у не зовсім сприятливих умовах, може свідчити те, що вона мала найменшу серед скіфських груп України середня тривалість життя, усього 21,5 рік (Потехина, Кислий 1994).

Дослідження патологій та дієти людей, які були поховані на могильнику триває, а моделювання екологічної ситуації в районі Світловодська потребує розробки. Але вони, у будь-якому разі, не можуть зняти усіх питань, які пов'язані з морфологічними відмінностями між чоловічою та жіночою частиною світловодської популяції. Жіноча вибірка, окрім значної грацильності, має дещо відмінні від чоловіків пропорції деталей обличчя. Наприклад, за носовим показником жінки мають ширші носи, а за орбітним показником — нижчі орбіти. Якщо б дана популяція була однорідна, то орбіти в жіночих групах були б вищими.

Грацильність жіночої частини популяції, на нашу думку, цілком може бути пов'язана саме з генетичними витоками більшої частини жінок. Інша справа пошуки цих витоків. У цьому випадку найбільш серйозною проблемою є відсутність жіночих краніологічних серій з території лісостепу, які можна було використати для порівняння. Звісно, якщо жіноча домінуюча складова населення лісостепу представлена тим же морфологічним типом, що і чоловіки, то це морфологічно досить далеко від характеристик жіночих черепів зі світловодського могильника. Але чоловічі та жіночі групи лісостепу не обов'язково повинні мати один домінуючий морфотип. Окремі черепи дуже погані збереженості лісостепової зони скіфського часу представлені в колекціях, але антропологічних аналогій жінкам з Світловодського могильника ми в них поки що не знаходимо.

Як правило, менші абсолютні розміри черепної коробки, обличчя та його деталей мають південні групи європеоїдів, але у нашому випадку світловодська жіноча серія характеризується також тенденцією до послаблення горизонтального профілювання обличчя та не сильним випинанням кісток носа. Комбінація послаблення горизонтального профілювання та менший кут носа дозволяє говорити про комплекс ознак, який можна розглядати, як тенденцію до послаблення європеїдності. Вона досить характерна для низки степових груп, які або самі формувалися на межі з монголоїдними групами, або там формувалися їх предки. Більші кути горизонтального профілювання обличчя та менший кут носа характеризує окремі групи скіфів. У тих випадках, коли це поєднується з брахікранією та тенденцією до широколицесті, можна говорити про сарматські впливи, хоча не можна повністю виключати і фіно-угорські (Рудич 2020). У випадку з жіночою серією зі Світловодська, послаблення профілювання не складається в комплекс з брахікранією та широколицестю. Не можна виключати, що більша частина жінок має південно-східний напрям генетичних зв'язків, який веде за межі сучасної території України. На сьогодні питання залишається відкритим. Надалі ми плануємо детально розглянути як чоловічу, так і жіночу серію Світловодського могильника у більш широкому колі синхронних та хронологічно більш ранніх груп євразійського степу.

Висновки. Краніологічний аналіз світловодської популяції дав такі попередні результати. Населення, яке було поховане на могильнику не було антропологічно однорідним. Це стосується чоловічої, а особливо жіночої частини популяції.

Чоловіча серія з могильника біля м. Світловодськ у середньому вияві характеризується довгою, середньоширокою, доліхокранною за формою черепною коробкою. Обличчя є середньовисоким та середньошироким, мезогнат-

ним. Горизонтальне профілювання його на нозомаларному рівні знаходиться на межі різкого та середнього, а на зигомаксиллярному рівні — різке. Орбіти мезоконхні за орбітним показником, ніс за показником — середньоширокий. Кістки носа виступають помірно.

Середні характеристики чоловічого населення, яке поховане на цьому могильнику, цілком вкладаються в розмах міжгрупових варіацій ознак скіфських серій з території України.

За матеріалом, яким ми оперуємо на сьогодні, можна стверджувати, що населення з степового та лісостепового масивів істотно різниться між собою, бо скоріше за все, має в своїй основі різні генетичні витоки. Для степової зони важко відзначити чітку концентрацію регіональних морфологічних особливостей. Можна говорити лише про більші розміри обличчя, ширші орбіти та вищі, але вузьчі носи частини чоловіків лівобережних груп. Більші широтні розміри черепа, лоба, обличчя, носа мають лівобережні жінки. Хоча варто відзначити, що ці відмінності фіксуються лише на рівні тенденцій та не носять тотального характеру. Дніпро явно не був кордоном між лівобережною та правобережною частиною Скіфії в антропологічному сенсі.

Могильник біля м. Світловодськ знаходиться на кордоні між степовою та лісостеповою зонами, але чоловіча серія черепів з нього демонструє свою близькість до скіфських груп степового кола. Хоча вона менше дистанціюється від серій лісостепового масиву, ніж більшість степових груп. З лісостепових популяцій до світловодської групи певною мірою тяжіє, хіба що, чоловіча серія черепів скіфського часу з району Трипілля. В цілому ж чоловіча група черепів з могильника біля м. Світловодськ є статистично найближчою до серії з ґрунтового могильника Миколаївка на Дністрі, групи черепів з курганів біля с. Вищетакасівка, збірної серії з курганів Широке та вибірки з ґрунтового могильника Михайлівка.

Статистично та морфологічно близькі групи скіфської доби походять з поховальних пам'яток різних територій, інколи досить сильно віддалених. Це може свідчити про складність розселення та мобільність груп.

Жіноча світловодська серія характеризується довгою, вузькою, середньовисокою черепною коробкою. За черепним показником серія мезокранна на межі з доліхокранією. Обличчя низьке та вузьке за абсолютними розмірами, за верхньолицьовим показником — мезен, за загальним кутом обличчя — мезогнатне. Горизонтальне профілювання обличчя на верхньому рівні відноситься до середніх значень, а на зигомаксиллярному рівні воно різке.

Орбіти середньоширокі, висота їх мала, за орбітним показником вони мезоконхні. Ніс низький, вузький за абсолютними розмірами, за носовим показником — широкий. Кістки носа виступають помірно.

Жіноча серія зі Світловодського могильника є найграцильнішою серед серій скіфської доби України. В силу цього, вона досить істотно дистанціюється від практично усього скіфського степового масиву. Статистично найближчою до жінок зі Світловодського могильника виявляється вибірка черепів з курганів біля Нікополя.

В перспективі збільшення бази даних, особливо жіночих груп лісостепової та степової зони України, можуть допомогти антропологам, археологам та генетикам уточнити не тільки витоки населення окремих груп Скіфії, але й можливі шляхи їх розселення, дати інформацію про можливі шлюбні контакти між різними групами населення, які могли представляти окремі скіфські роди. Дослідження за різними програмами та публікація матеріалів зі Світловодського могильника є одним з кроків у напрямку вирішення цих питань.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, В. П. 1966. *Остеометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.

Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.

Бокій, Н. М. 1980. Позднескіфский бескурганый могильник у г. Светловодска. *Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг.*: Тезисы докладов XVIII конференции ИА АН УССР. Днепропетровск, с. 101.

Бокій, Н. М., Могилов, О. Д., Панченко, К. І. 2013. Коллективное похоронение скіфского часу в Лисостеповому Правобережному Подніпров'ї. *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я*, с. 17-24.

Бокій, Н. М., Могилов, О. Д. 2014. Перший сезон робіт на Світловодському могильнику. *Феномен Більського городища 2014*, с. 26-29.

Великанова, М. С. 1975. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*. Москва: Наука.

Дебец, Г. Ф. 1948. *Палеоантропология СССР*. Труды института этнографии АН СССР, новая серия, 4. Москва; Ленинград: АН СССР.

Ефимова, С. Г. 2000. Соотношение лесостепных и степных групп населения Европы. Скифия по данным краниологии. В: Алексеев, В. П. (ред.). *Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э. Палеоэкология, антропология и археология*. Москва: Старый сад, с. 39-44.

Зиневич, Г. П. 1967. *Очерки палеоантропологии Украины*. Киев: Наукова думка.

Козыр, І. А. 2014. Ритуальне поховання 145 з ґрунтового могильника поблизу м. Світловодськ Кіровоградської області. *Феномен Більського городища 2014*, с. 61-64.

Кондукторова, Т. С. 1972. *Антропология древнего населения Украины (1 тыс. до н. э. — 1 тыс. н. э.)*. Москва: Наука.

Круц, С. І. 1997. Антропология Стеблевского могильника (к вопросу о физическом типе населения Лесостепи в скифское время). В: Скорый, С. А. *Стеблев: скифский могильник в Поросье*. Киев: Наукова думка, с. 91-116.

Круц, С. І. 2017. *Скифы степей Украины по антропологическим данным*. Курганы Украины, 5. Киев; Берлин: ИА НАН Украины.

Литвинова, Л. В. 1999. Антропологический материал из могильника Мамай-гора. В: Андрух, С. И., Тошев, Г. Н. *Могильник Мамай-гора*. Запорожье: ЗГУ, с. 188-210.

Литвинова, Л. В. 2002. О населении Европейской Скифии (по антропологическим материалам могильника Мамай-Гора). *Российская археология*, 3, с. 39-45.

Могилов, О. Д. 2018. Похоронный обряд Світловодського могильника. В: *І Всеукраїнський археологічний з'їзд*. Київ: ІА НАН України, с. 119-120.

Могилов, А. Д. 2020. Серьги из Светловоского могильника. *Археологія і давня історія України*, 3 (36), с. 375-382.

Панченко, К. І. 2015. Скіфське поховання в двокамерній катакомбі з ґрунтового могильника біля м. Світловодськ. *Археологія і давня історія України*, 2 (15), с. 219-222.

Покас, П. М., Назарова, Т. А., Дяченко, В. Д. 1988. Материалы по антропологии Акташского могильника. В: Бессонова, С. С. Бунятян, Е. П., Гаврилюк, Н. А. *Акташский могильник скифского времени в Восточном Крыму*. Киев: Наукова думка, с. 118-144.

Потехина, И. Д., Кислый, А. Е. 1994. Реконструкция демографической структуры скифов лесостепной и степной зоны. В: Гаврилюк, Н. А., Потехина, И. Д., Кислый, А. Е., Тимченко, Н. П. *Палеодемография скифского населения Северного Причерноморья. Скифы: экономика и история*, 1. Киев: ИА НАН Украины, с. 1-21.

Рудич, Т. О. 2014. *Населення Середнього Подніпров'я 1—2 тисячоліття за матеріалами антропології*. Київ: ІА НАН України.

Рудич, Т. О. 2020. Населення лісостепової зони України в скіфську добу. *Археологія*, 3, с. 40-52.

Сегеда, С. П. 2001. *Антропологічний склад українського народу. Етногенетичний аспект*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги.

Martin, R., Saller, K. 1957. *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. 1—2. Stuttgart.

REFERENCES

Alekseev, V. P. 1966. *Osteometriia. Metodika antropologicheskikh issledovaniï*. Moskva: Nauka.

Alekseev, V. P., Debets, G. F. 1964. *Kraniometriia. Metodika antropologicheskikh issledovaniï*. Moskva: Nauka.

Bokii, N. M. 1980. Pozdneskifskii beskurganii mogilnik u g. Svetlovodska. *Arkheologicheskie issledovaniia na Ukraine v 1978—1979 gg.*: Tezisy dokladov XVIII konferentsii IA AN USSR. Dnepropetrovsk, s. 101.

Bokii, N. M., Mohylov, O. D., Panchenko, K. I. 2013. Kollektivne pokhovannia skifskoho chasu v Lisostepovomu Pravoberezhnomu Podniprovi. *Arkheolohiia i fortyfikatsiia Serednoho Podnistrovia*, s. 17-24.

Bokii, N. M., Mohylov, O. D. 2014. Pershyi sezon robit na Svitlovodskom mogylnyku. *Fenomen Bilskoho horodyshcha 2014*, s. 26-29.

Velikanova, M. S. 1975. *Paleoantropologiia Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechia*. Moskva: Nauka.

Debets, G. F. 1948. *Paleoantropologiia SSSR*. Trudy instituta etnografii AN SSSR, novaia seriia, 4. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Efimova, S. G. 2000. Sootnoshenie lesostepnykh i stepnykh grupp naseleniia Evropy. Skifiia po danniam kraniiologii. In: Alekseev, V. P. (ed.). *Skify i sarmati v VII—III vv. do n. e. Paleoeкологиia, antropologiia i arkheologiia*. Moskva: Staryi sad, s. 39-44.

Zinevich, G. P. 1967. *Ocherki paleoantropologii Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Kozyr, I. A. 2014. Rytualne pokhovannia 145 z hruntovoho mohylnyka poblyzu m. Svitlovodsk Kirovohradskoi oblasti. *Fenomen Bilskoho horodyshcha 2014*, s. 61-64.

Konduktorova, T. S. 1972. *Antropologiya drevnego nasele-niia Ukrainy (1 tys. do n. e. — 1 tys. n. e.)*. Moskva: Nauka.

Kruts, S. I. 1997. Antropologiya Steblevskogo mogilnika (k voprosu o fizicheskom tipe naseleniia Lesostepi v skifskoe vremia). In: Skoryi, S. A. *Steblev: skifskii mogilnik v Porose*. Kiev: Naukova dumka, s. 91-116.

Kruts, S. I. 2017. *Skify stepei Ukrainy po antropologicheskim dannym*. Kurgany Ukrainy, 5. Kiev; Berlin: IA NAN Ukrainy.

Litvinova, L. V. 1999. Antropologicheskii material iz mogilnika Mamai-gora. In: Andrukh, S. I., Toshchev, G. N. *Mogilnik Mamai-gora*. Zaporozhe: ZGU, s. 188-210.

Litvinova, L. V. 2002. O naselenii Evropeiskoi Skifii (po antropologicheskim materialam mogilnika Mamai-Gora). *Rossiiskaia arkheologiya*, 3, s. 39-45.

Mohylov, O. D. 2018. Pokhovalnyi obriad Svitlovodskoho mohylnyka. In: *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi zizd*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 119-120.

Mogilov, A. D. 2020. Sergi iz Svetlovoskogo mogilnika. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 375-382.

Panchenko, K. I. 2015. Skifskie pokhovannia v dvokamer-nii katakombi z gruntovoho mohylnyka bilia m. Svitlovodsk. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (15), s. 219-222.

Pokas, P. M., Nazarova, T. A., Diachenko, V. D. 1988. Ma-terialy po antropologii Aktashskogo mogilnika. In: Bessonova, S. S. Buniatian, E. P., Gavriiliuk, N. A. *Aktashskii mogilnik skifskogo vremeni v Vostochnom Krymu*. Kiev: Naukova dumka, s. 118-144.

Potekhina, I. D., Kislyi, A. E. 1994. Rekonstruktsiia de-mograficheskoi struktury skifov lesostepnoi i stepnoi zony. In: Gavriiliuk, N. A., Potekhina, I. D., Kislyi, A. E., Timchenko, N. P. *Paleodemografiia skifskogo naseleniia Severnogo Prichernomor'ia. Skify: ekonomika i istoriia*. 1. Kiev: IA NAN Ukrainy, s. 1-21.

Rudych, T. O. 2014. *Naseleennia Serednoho Podniprov'ia 1—2 tysiacholittia za materialamy antropolohii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Rudych, T. O. 2020. Naseleennia lisostepovoi zony Ukrainy v skifsku dobu. *Arkheolohiia*, 3, s. 40-52.

Seheda, S. P. 2001. Antropolohichnyi sklad ukrainskoho narodu. Etnohenetychnyi aspekt. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy.

Martin, R., Saller, K. 1957. *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. 1—2. Stuttgart.

S. I. Kruts, T. O. Rudych

THE COMPOSITION OF THE POPULATION BURIED AT THE SCYTHIAN AGE CEMETERY NEAR SVITLOVODSK CITY (ACCORDING TO CRANIOLOGY)

The anthropological composition of the population buried at the cemetery of the Scythian Age near Svitlovodsk city (Kirovograd region) is analyzed in the paper. The burial ground is located on the border of the Forest-Steppe and Steppe Zones of the Right Bank of the Dnieper. The anthropological material under study comes from cemetery without mounds. Archaeologists date the main massif of burials to the 4th century BC.

The anthropological composition of the population that was buried at this burial ground was not homogenous.

The male series of skulls is characterized by a long, medium-wide, high, dolichocranic skull. The face is of medium size, it is mesognathic. The horizontal profile of the face at the upper level is medium, but with a tendency to the sharp; at the middle level, the face is strongly profiled. The orbital and nasal indexes are medium. The bones of the nose are moderately protruding.

The average characteristics of the male population fit into the range of variations of the Scythian series. The male series belongs morphologically and statistically to the circle of the steppe Scythian groups. The male group from the burial ground near the city of Svitlovodsk is close to the series from the Nikolaevka burial ground on the Dnister River, the group of skulls from the burial mounds near the village of Shirokoe (Left Bank of the Dnieper River), the group of skulls from the burial mounds near the village of Vyshcheta-rassivka, a series of skulls from the Mykhailivka burial ground.

Of the forest-steppe series, only the combined group of skulls from the Trypillya region is somewhat close to it.

All these statistically and morphologically similar groups originate from different territories. This illustrates the specifics of the settlement and demonstrates the mobility of the Scythian groups.

The female series from the burial ground is characterized by a long, narrow, medium-high skull, mesocranic in shape. The size of the face is small, it is mesognathic. The horizontal profile of the face at the upper level is moderate, at the zygomaxilar level it belongs to the category of sharp, but with a tendency to moderate. The orbital index is medium, the nasal index belongs to the large category. The bones of the nose are medium protruding.

The female series from Svitlovodsk burial ground turns out to be the most gracile among the Scythian series in Ukraine. For this reason, it differs significantly from the entire massif of the steppe Scythian series. The closest to the Svitlovodsk series is a group from mounds near Nikopol.

Keywords: Scythian time, Forest-Steppe Zone, burial ground, anthropology, craniology.

Одержано 9.03.2021

КРУЦ Світлана Іванівна, кандидат історичних наук.

KRUTS Svitlana, Candidat of Historical Sciences.

РУДИЧ Тетяна Олександрівна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, ІА НАН України, Київ, Україна.

RUDYCH Tetyana, Doctor of Historical Sciences, Leading Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-3396-504X, e-mail:

rudich@iananu.org.ua.